

Published on www.bilvavi.net

[Home](#) > סוגיות בפרשה 007 ויצא תפילת ערבית רשות

סוגיות בפרשה 007 ויצא תפילת ערבית רשות

תפילות אבות תיקנום ואסמיניהו אקורבנות

[א] כתוב בתחילת הפרשה "ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה. ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש וגו'". ורש"י בד"ה ויפגע, מפרש, "ויפגע כמו ופגע ביריחו ופגע בדבשת, ורבותינו פירשו לשון תפילה, כמו ואל תפגע בי, ולמדנו שתיקן תפילת ערבית". נתבונן עתה בסוגיא דתפילת ערבית שתיקן יעקב אבינו. המשנה בברכות (כ"ו א'), אומרת "תפילת השחר עד חצות, ר' יהודה אומר עד ד' שעות. המנחה עד הערב, ר"י אומר עד פלג המנחה. תפלת הערב אין לה קבע". ורש"י בד"ה אין לה קבע, מפרש, "כל הלילה זמנה, והגמרא מפרש מאי לשון אין לה קבע". כלומר, רש"י מלמדנו שמהקשר הדברים משמע שאין לה קבע פירושו שאין לה זמן קבוע אלא כל הלילה זמנה, ומ"מ ישנו דיוק נוסף שיבואר בגמרא (בדף כ"ז ב'), ונדון בכך לקמן. נתבונן עתה בגמרא (כ"ו ב') הדנה במקור התפילות. "איתמר רבי יוסי ברבי חנינא אמר תפילות אבות תיקנום. רבי יהושע בן לוי אמר תפילות כנגד תמידין תקנון". אח"כ הגמרא מביאה ברייתא כמד"א תפילות אבות תיקנון. ועוד ברייתא כמד"א תפילות כנגד תמידין תקנון. והנה עיין במצפה איתן ובמלוא רועים ובמהר"ץ חיות בסוף המסכתא וכן באור שמח (הלכות תפילה פ"ג ה"ט), שהוכיחו שלמעשה אין כאן מחלוקת, אלא מר אחד חדא ומר אחד חדא ולא פליגי. כלומר, לכ"ע אבות תיקנו את התפילות, ואתו רבנן ואסמיניהו אקורבנות, כדי שנדע את גבולות זמני התפילה. והנה לענין תפילת ערבית סומכת הגמרא את זמנה לעיכול איברים ופדרים. ומכיון שאלה הולכין וקרבין כל הלילה, לכן גם תפילת ערבית אין לה קבע וזמנה כל הלילה.

תפילת מנחה כנגד קטורת של בין הערביים

[ב] והנה הרמב"ם הביא את המד"א תפילות אבות תיקנום בהלכות מלכים (פ"ט ה"א) ואת המד"א כנגד תמידין תיקנום בהלכות תפילה (פ"א ה"ה וה"ו). ולענין האברים המתעכלים כתב הרמב"ם שהם של התמיד של בין הערביים, אבל רש"י (ד"ה אברים), פירש בסתמא "של עולות", ולא דוקא של התמיד. א"כ לפי הרמב"ם מדויק לשון התנא "כנגד תמידין תקנום", אבל לפי רש"י לשון התנא מתאימה רק לשחרית ומנחה. בפדרים אומר רש"י "של שאר קורבנות וכו'", אבל הרמב"ם אינו מזכיר פדרים כלל. ע"כ בארנו את דעת ת"ק במשנה. אבל רבי יהודה חלק על ת"ק בזמני שחרית ומנחה (עי' ברייתא כ"ו ב'). והנה לענין שחרית פליגי בברייתא עד איזו שעה מקריבין התמיד של שחר. ובפשטות לשון הברייתא ה"ה דפליגי בעד מתי מקריבין התמיד של בין הערביים. אבל עי' בתוס' (כ"ו ב' ד"ה עד פלג המנחה), שלמדו שלענין מנחה לא ס"ל לר"י שתיקנו התפילה כנגד התמיד של בין הערביים אלא כנגד הקטורת של בין הערביים, כלשון הפסוק (תהלים קמ"א ב') "תכון תפילתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב". ועי' מראה פנים בירושלמי ברכות ל' ב' ד"ה לא, דס"ל שלא גרסו התוס' מה שאמר ר"י בברייתא "שהרי תמיד של בין הערביים קרב והולך עד פלג מנחה". ועי' בלחם משנה (הלכות תפילה פ"ג ה"ב), שמנסה לישב את לשון הברייתא לשיטת התוס'. עכ"פ עצם זה שתפילת מנחה תיקנו כנגד הקטורת ולא כנגד התמיד, הוא גם דעת ר' יוסי בירושלמי ברכות (ל' ב'), אבל ר' יוסי אזיל בשיטת רבנן ולא כר' יהודה, דזמן התפילה והקטורת הוא עד הערב ולא עד פלג מנחה, ועי' בהגהות מיימוניות בשם רבינו חננאל (הלכות תפילה פ"ג ה"ד אות ג'), ואכמ"ל. ועי' בזה"ק (ויחי דף רכ"ט ב') שגם שם משמע שתפילת מנחה תוקנה כנגד הקטורת.

תפילת ערבית רשות או חובה

[ג] והנה בענין לשון המשנה שתפילת ערבית "אין לה קבע", מביאה הגמרא (כ"ז ב') דעה שפירושה שהיא רשות. כלומר התפילה אינה קבועה כי אין חיוב להתפלל אותה כלל. עי' בסוגיה שם שלמעשה זו מחלוקת תנאים ואמוראים אם תפילת ערבית רשות או חובה. והנה יש להבין מהי סברת המחלוקת. מה הסברא שתפילת ערבית תהיה רשות ומה הסברא דתהיה חובה. מצד אחד יש לומר שאם שורשה מצד שאבות תקנום, אזי לכאורה אין חילוק בין הג' תפילות, וכמו ששחרית ומנחה חובה, ה"ה ערבית. ואמנם זו דעת הרי"ף בעין יעקב בסוגיין, דס"ל שתפילת ערבית רשות היא רק על הצד שכנגד תמידין תקנום. אמנם עי' בריטב"א (כ"ז א' ד"ה אבות), שלמעשה מה שהאבות תקנו אינו יכול לחייב אותנו, אלא החיוב הוא מדרבנן שהסמיכו את התפילות לקורבנות. ולפ"ז צריך להבין מה החילוק בין שחרית ומנחה שהם חובה לבין ערבית שהוא רשות. עי' בזוה"ק שני חילוקים (חיי שרה קל"ג א', ויחי רכ"ט ב') על דרך הפנימיות, ואכ"מ. ובאחרונים מצינו עוד חילוקים. העיין יעקב בעין יעקב מביא ג' חילוקים אפילו על הצד שתפילות אבות תיקנום. הראשון, שיעקב התפלל כי מריר ליבא טובא, ולכן תפילתו היתה על צרתו האישית, ולא תיקן זאת לכל אינשי. השני, מכיון שיעקב היתה תורתו אומנותו, ולפיכך היה פטור מלהתפלל כרשב"י (שבת י"א א'), וממילא היתה זו כתפילת נדבה ולא כחובה. השלישי, שעיקר כח התפילה הוא משום שהאבות שפתותיהם דובבות בקבר, אבל יעקב אבינו הרי לא מת (תענית ה' ב'). ועי' בתורה תמימה בריש ויצא, שפירש ע"פ הגמרא (עירובין ס"ה א') שהבא בדרך פטור מן התפילה (ולא קי"ל הכי), ולכן יעקב היה פטור מלהתפלל באותה עת, ולמעשה היתה זו תפילת נדבה ואינה מחייבת את הדורות. ועי' גם בפני יהושע (על התוס' כ"ו ב' ד"ה יעקב), שפירש שיעקב התפלל אותה תפילה כנדבה (ע"פ הגמרא בחולין צ"א ב'), ולכן אינה מחייבת. א"כ מחוץ לתירוץ השלישי של העיין יעקב, שאר התירושים יש להם מכנה משותף שיעקב לא התכוון להתקין תפילה, אלא התפלל כנדבה, ולפיכך ערבית אינה זמן לתפילה בקביעות, אלא בעתים מיוחדים כנדבה.

למה ערבית היא רשות אם נתקנה כנגד איברים ופדרים

[ד] ע"כ דנו מדוע שתפילת ערבית תהא רשות למד"א שתפילות אבות תיקנום. אבל למד"א שתפילות כנגד תמידין תיקנום, אם כן ערבית הוא כנגד אברים ופדרים שלא נתעכלו שקרבים והולכים כל הלילה. וא"כ צ"ב מדוע ערבית היא תפילת רשות. והנה בגמרא (כ"ו ב') כתוב שמכיון שאברים ופדרים קרבים כל הלילה לכן זמן ערבית הוא כל הלילה. ורבינו יונה (י"ח ב' בדפי הרי"ף ד"ה מאי) ס"ל שמכך שאברים ופדרים קרבים כל הלילה א"א ללמוד שתפילת ערבית היא רשות, "שאין זה הטעם נופל בו כלל", אלא זוהי רק סברא מדוע תפילת ערבית זמנה כל הלילה. אמנם רבינו יונה שתק ולא אמר האם אפשר ללמוד שתפילת ערבית רשות מדינים אחרים באיברים ופדרים. אבל ראשונים אחרים למדו שבתוך דברי הגמרא שאומרת שתפילת ערבית היא כנגד אברים ופדרים, גנוזה גם סברא לבאר שתפילת ערבית היא רשות. ובזה מצינו לכאורה שני מהלכים יסודיים. מהלך הרא"ש (פ"ד אות ב') ועוד ראשונים (כגון רש"י ותוס' שבת ט' ב', המאירי כ"ו א' בפירוש המשנה, וכן התוס' ביומא פ"ז ב' ד"ה והאמר), שכמו דאיברים ופדרים יש בהם מצוה אבל אינם מעכבים את הכפרה, כך גם תפילת ערבית יש בה מצוה אבל אינה מעכבת. המהלך השני הוא מהלך הריטב"א (כ"ו ב' ד"ה ומפני מה), ועוד (עי' בחידושי הריטב"א על ברכות מהד' מוסד ה"ק בסוגיין הערה 27), שמכיון שפעמים שאברים ופדרים כבר נתעכלו מבעוד יום, וא"כ אין כלל הקטרת אברים ופדרים באותו לילה. ולכן כמו שהקטרת אברים ופדרים בלילה אינו דבר קבוע, ה"ה ערבית. ישנה עוד שיטה שלישית שמובאת ברבינו מנוח (רמב"ם מהד' פרנקל הלכות ברכות פ"א ה"ו), וכן בברטנורא (פ"ד מ"א), שתפילת ערבית היא רשות לפי שהיא כנגד דבר שהוא רשות. אמנם הרש"ש (כ"ז ב' ד"ה תפילת ערבית), טוען כנגדם שהקטרת איברים ופדרים היא מצוה דאורייתא וא"א לקרוא לה רשות.

שיטת תוס' בגדר הרשות

[ה] והנה רב ביומא (פ"ז ב'), אמר שתפילת נעילה בסוף יום כ"כ פוטרת את ערבית במוצאי יו"כ. ורב פסק כן לשיטתו שנעילה היא תפילה יתירה, ואין צריך להתפלל פעמיים בלילה. ומקשה על כך הגמרא, והרי רב סובר שתפילת ערבית רשות (לפי גירסת הס"א בברכות כ"ז ב'). ופירש רש"י, אם ערבית רשות מה שייך לפוטרה. שהרי לפטור צריך מחיוב ולא מרשות. ומתרצת על כך הגמרא, לדברי האומר חובה קאמר. כלומר לדעה שערבית היא חובה, צריך פטור של נעילה שתפטור אותו מתפילת ערבית. אבל אם ערבית היא רשות, הרי ממילא אם אינו רוצה להתפלל אינו חייב, א"כ אין צריך פטור שלא להתפלל. זו פשוט הגמרא ביומא. אבל הנה התוס' בברכות (כ"ו א' ד"ה טעה), מקשים, למד"א שתפילת ערבית רשות, איך כתוב בגמרא (שם), "טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל בשחרית שתיים. שחרית, מתפלל במנחה שתיים". וכי רשות צריך להשלים? ואין לומר, אומרים התוס', שדין זה הוא למד"א תפילת ערבית חובה, דהרי הלכה כרב באיסורי, ורב ס"ל שתפילת

ערבית רשות. ועוד מקשים התוס', דרב עצמו אמר (ל' ב'), "טעה ולא הזכיר של ר"ח ערבית, אין מחזירין אותו לפי שאין ב"ד מקדשין את החדש אלא ביום". וקשה, למה צריך להגיע לטעם שאין מקדשין החדש בלילה, תיפוק ליה שאינו מחויב כלל להתפלל, ולא גרע מאשר לא התפלל כלל. ומתמצים התוס', "הא דאמרין תפילת ערבית רשות היינו לגבי מצוה אחרת והיא עוברת, דאז אמרינן תדחה תפילת ערבית מפניה, אבל לחינם אין לו לבטלה". כלומר, ס"ל לתוס' שתפילת ערבית אינו רשות כפשוטו, רק הכוונה שאינה חובה גמורה, ונפ"מ לגבי מצוה עוברת. ולא רק אם האדם עסוק במצוה העוברת, היא דוחה ערבית, דאז קי"ל (סוכה כ"ו א') העוסק במצוה פטור מן המצוה, אלא אפילו שניהם לפניו, יכול הוא להעדיף את המצוה האחרת ולבטל את תפילת ערבית. והנה התוס' בשבת (ט' ב' ד"ה למ"ד) שהזכרנו לעיל, מזכירין עוד קולא מהגמרא שם, שאם אדם התיר חגורתו לסעודת לילה קודם שהתפלל ערבית, ונזכר שעדיין לא התפלל, אינו מחויב לחגור חגורתו ולהתפלל. וזה דוקא למד"א תפילת ערבית רשות. דלמרות שסעודה אינה מצוה, ובדאי שאינה מצוה עוברת, מ"מ אין זה פסיק רישא שישכח להתפלל אחר סעודתו, לכן אין מטריחין אותו. ויעוין בתוס' ביומא (פ"ז ב' ד"ה והאמר), שמביאים כאופן נוסף של פטור, גם את הירושלמי ברכות (פ"ד ה"א דף ל"ב ב') "עלה אדם על מטתו אין מטריחין אותו לירד", שרוב המפרשים מעמידים במי שלא התפלל ערבית כלל (אמנם עי' בפני משה). לפי פירוש זה זו קולא יותר מבסעודה, דשם מסתמא יתפלל יותר מאוחר, וכאן לא יתפלל כלל, וצ"ע. עי' בהגהות מיימוניות (הלכות תפילה פ"א ה"ו אות ד') שסיכם את שיטת התוס', "באונו קטן יכול לבטלו או משום מצוה העוברת או שרא המיינה דאמרין בפ"ק דשבת דלא מטריחין ליה, וכן בירושלמי עלה על מיטתו אמרי דבי ר' ינאי אין מטריחין אותו שירד".

שיטת הבה"ג

[ו] והנה התוס' ביומא (פ"ז ב' ד"ה והאמר), מביאים את שיטת הבה"ג דס"ל דאף על גב דתפילת ערבית רשות, "כיון דשויה עליה חובה שפיר דמי". כלומר כיון שהמתפלל עשה את ערבית עליו כחובה, יש לתפילה דין חובה לגבי כשחרית ומנחה, ולכן אם שכח לומר יעלה ויבוא, ללא הסברא דאין מקדשין החדש בלילה, הוא היה צריך לחזור בדיוק כמו בשחרית ומנחה. לפ"ז גם מובן למה אם לא התפלל ערבית, צריך להתפלל שחרית שתיים. והנה התוס' בחגיגה (ט' ב' ד"ה או), נוטים לומר שכונת הבה"ג שבאופן כללי קיבל עליו כחובה, ולא רק באותו לילה, אבל יש גם צד שהבה"ג מדבר אפילו על לילה אחד. וגם התוס' ביומא הבינו שכונת הבה"ג שבאופן כללי קיבל על עצמו כחובה. לפ"ז מקשים התוס' ביומא על הבה"ג, למה היתה צריכה הגמרא ביומא להעמיד שרב אמר שנעילה פוטרת ערבית למד"א ערבית חובה. הרי גם אם ערבית רשות, כפי שרב עצמו סובר, אבל אם קיבלה עליו כחובה, הרי צריך פטור שלא להתפלל ערבית. לקמן נדון עוד בקושית התוס' על הבה"ג. משא"כ, אבל לתוס' לשיטתם שערבית בעצם היא רשות, א"כ לא שייך לשון לפוטרה, ולא קשה עליהם הקושיה שהקשו על הבה"ג. אלא שעדיין מקשים התוס' לשיטתם שערבית אמנם אינה חובה, אבל אין לבטלה בחינם, א"כ למה אין מתפללין ערבית במוצאי יו"כ. למה אין זה מיקרי לבטלה בחינם. ומתמצים התוס' שמ"מ צריך להכין צורכי סעודה שלאחר הצום, לכן אין זה ביטול בחינם, וכן משמע ברא"ש ביומא (פרק ח' אות כ'). ורבינו יונה (דף י"ח א' בדפי הריף ד"ה טעה ולא התפלל ערבית) תירץ דמפני שהוא עייף ויגע מהתפילות והתענית, הוי כמאן דשרא המיינה.

סתירה בשיטת הרמב"ם

[ז] והנה הבה"ג מדבר לכאורה באדם פרטי, ששויה עליה ערבית כחובה, ולא על כלל ישראל. אמנם הרי"ף (י"ט א') כותב "והאידנא נהוג עלמא לשויה כחובה". ויעוין ברמב"ם (הלכות תפילה פ"א ה"ו) שפסק "ואין תפילת ערבית חובה כתפילת שחרית ומנחה, ואעפ"כ נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית וקבלוה עליהם כתפילת חובה". משמע ברי"ף וברמב"ם שמה שאמר הבה"ג ביחיד, הם אמרו בכלל. אבל מיד לקמן נראה שישנם הבדלים לדינא לפי הרמב"ם בין שחרית מנחה לבין ערבית, ואין זה ברור כלל שהרי"ף והרמב"ם פסקו כבה"ג. עכ"פ לדעת הרמב"ם להלכה מצד דינא דגמרא, תפילת ערבית היא רשות, אבל קיבלו עליהם כחובה. ולכאורה מקור דבריו הוא ברי"ף, למרות שהלשונות שונים. הרי ששחרית ומנחה הם חובה מעיקרא דדינא, אבל ערבית מדינא היא רשות אלא שקיבלו עליהם כחובה. והנה לקמן (פ"י ה"ו) כתב הרמב"ם "מי שהיה עומד בתפלה ונזכר שכבר התפלל, פוסק ואפילו באמצע ברכה (דין זה מקורו בברכות כ"א א'). ואם היתה תפילת ערבית אינו פוסק שלא התפלל אותה מתחילה אלא על דעת שאינה חובה (דין זה פסק הרמב"ם מסברא דנפשיה)". כלומר, אם אדם נזכר באמצע שחרית או מנחה שכבר התפלל אותה תפילה, פוסק ואפילו באמצע הברכה. מפני שכאשר התחיל להתפלל היה בדעתו שהוא מתפלל תפילת חובה. וברגע שנזכר שכבר התפלל, הוא רוצה להמשיך הלאה על דעת תפילת נדבה. אבל א"א לעשות כן, להחליף באמצע התפילה מחובה לרשות, כמו שא"א להחליף באמצע עשיית קרבן אחד לקרבן אחר. משא"כ בערבית יכול לעשות כן, מפני שכבר מתחילת התפילה התפלל על דעת שאינה חובה. חזינו, שלמרות שהרמב"ם פסק שכל הכנסת ישראל קיבלו עליהם ערבית כחובה, מ"מ בעצם ערבית נשארה רשות. ולכן בין

התפילה קודם שנזכר ובין התפילה שאחר שנזכר - אינן חובה. א"כ צריך בירור מהי הגדרת תפילת ערבית לרמב"ם.

הגדרת תפילת ערבית לגר"ח ולאבי עזרי

[ח] והנה הגדרת הגר"ח סולובייצ'יק (חידושים על הרמב"ם הלכות תפילה פ"י ה"ו), לתפילת ערבית היא שמצד החפצא ותפילה, התפילה היא רשות, ומצד הגברא, התפילה היא חובה, מפני שקבלוה עליהם הכנס"י לחובה, אולם עדיין החפצא ותפילת ערבית נשארה רשות. והנה כאשר מדובר ביחיד, כדברי הבה"ג, הרי ההגדרה היא שהגברא קיבל על עצמו תפילת רשות בנדר או בשבועה. אמנם כאן שמדובר בכלל ישראל צריך בירור בגדר הקבלה. הנה במגילת אסתר מצינו מעין זה, שכתוב שם (אסתר ט' כ"ז), "קיימו וקבלו עליהם ועל זרעם". חזינן שיש כח בכלל ישראל לחייב לא רק את אותו דור אלא את כל הדורות הבאים. וצ"ע מאיפה שרש הכח הזה. ולכאורה אין הגדר בזה כתקנת סנהדרין, כי תקנה דסנהדרין מחייבת גם מבלי שהכלל יקבלו עליהם, וכאן מפורש ברמב"ם שקיבלו עליהם, כמו בפורים. וכן מצינו במינוי מלך שאפשר למנותו ע"י שהסכימו עליו כל ישראל (עי' רדב"ז הלכות מלכים פ"ג ה"ח), למרות שלכתחילה המלך מתמנה ע"י סנהדרין ונביא (עי' הלכות מלכים פ"א ה"ג). ויש לחלק שדוקא מלך שכל ענינו מלכות על העם, לכך תלוי בעם. עכ"פ עדיין צ"ע בגדר הדברים. והנה באבי-עזרי על הרמב"ם (הלכות תפילה פ"י ה"ו), חולק על הגר"ח ונראה שהגדרתו הפוכה. דהנה הרמב"ם כתב (הלכות תפילה פ"א ה"ו), שהתקינו תפילה בלילה "כענין שנאמר (תהלים נ"ה י"ח), ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה". ובשאלות (ח') לומד מפסוק זה חיוב להתפלל ג' פעמים ביום, עי"ש. וכן הגמרא מביאה פסוק זה (ברכות כ' ב', ל"א א'), אבל דורשת ממנו דינים אחרים. עכ"פ האבי-עזרי למד מהפסוק בתהלים, שיש חפצא של ג' תפילות ביום שהם חובה, ובשורש אין הבדל בין שחרית מנחה וערבית. ואין זה בדוקא מצד שאבות תקנום, אלא מצד הפסוק. אמנם מצד הגברא, לא קבלו עליהם להתפלל ערבית, אבל מי שמתפלל, החפצא של התפילה שהוא מתפלל היא חובה. ושיטתו היא בדיוק הפוכה משיטת הגר"ח. שלגר"ח התפילה עצמה היא רשות, ועל הגברא יש חובה להתפלל אותה. משא"כ לשיטת האבי-עזרי, התפילה עצמה היא חובה, אלא שלגברא יש רשות להתפלל אותה, אולם אינו חייב. עי"ש באבי-עזרי שהאריך לבאר את פסקי הרמב"ם לפי מהלכו. מה שאין האבי-עזרי מבאר הוא הכיצד יתכן שהחפצא של התפילה היא חובה, ומאיך על הגברא אין חיוב להתפלל, כלומר, מה שייך חפצא של חובה אם אין חייבים בה, הלא לכאורה זו סתירה מיניה וביה, וצ"ע.

הבה"ג לפי היסוד של הגר"ח

[ט] נמשיך עתה עם המהלך של הגר"ח. הבאנו לעיל את קושית התוס' על הבה"ג, למה לשיטתו היתה צריכה הגמרא להעמיד את הדין שנעילה פוטר ערבית לפי המד"א דערבית היא חובה. הרי לפי הבה"ג, גם למד"א ערבית רשות, הרי אם קיבל עליו ערבית כחובה, הוי חובה גצורה לגביו, וא"כ ערבית צריכה פטור לאותו גברא. לפי מהלך הגר"ח, גם לבה"ג החפצא של ערבית נותר רשות, רק שמצד הגברא היא חובה. ולפ"ז יש ליישב שיטת הבה"ג, שלכן אין נעילה שהיא חפצא של חובה יכולה לפטור ערבית שהיא חפצא של רשות. על דרך שפסק הרמב"ם שמי שהתחיל תפילה על דעת שהיא חובה, אינו יכול להפוך אותה באמצע לתפילה של נדבה שהיא רשות, כי אלו שני שמות של תפילה וא"א שלתפילה אחת יהיו שני שמות שונים. על אותו משקל א"א שנעילה שיש עליה שם חובה, תפטור תפילה שיש עליה שם רשות. על אף שבפועל המתפלל חייב עתה בערבית כי שווה עליה חובה, אבל החפצא של התפילה נשאר עליה שם רשות. ולפיכך א"א שתפילה ששמה חובה, תפטור תפילה ששמה רשות, כי שמות שונים לא פוטרם אהדדי. הרי שלפי דברי הגר"ח מיושבת קושית התוס' על הבה"ג. ועל אף שהגר"ח אמר את היסוד שלו ברמב"ם, מ"מ מהלך הגר"ח הרבה יותר ברור בבה"ג מאשר ברמב"ם, מפני שכפי שבארנו לעיל, בשיטת הרמב"ם לא ברור הגדר שלפיו קבלו עליהם ישראל את תפילת ערבית כחובה. שהרי אין זה יכול להיות מדין שבועות ונדרים, כפי שהוא בבה"ג. מאידך, באמת יוצא פשט שונה לחלוטין בגמרא ביומא מאשר הפשט הפשוט. דהרי בפשטות לומדים בגמרא שלמד"א ערבית רשות, אין צורך שנעילה תפטור ערבית, כי דבר רשות לא צריך שיפטור אותו, אלא אך ורק דבר חיוב צריך זאת. אבל לדברי הבה"ג, ע"פ המהלך של הגר"ח, יוצא שאם ערבית היא רשות, אזי נעילה לא תפטור אותו, כלומר יצטרכו להתפלל ערבית. בעוד שאם ערבית היא חובה, אז נעילה תפטור אותו, ולא יצטרכו להתפלל ערבית. הרי שיוצא כאן איפכא מהפשטות, אבל לכאורה כך היא מסקנת הדברים.

למה אין חזרת הש"ץ בערבית

[י] והנה ישנם עוד כמה דינים ברמב"ם שלפיהם משמע שתפילת ערבית דינה כרשות גם לאחר שקבלו אותה עליהם כחובה.

למשל, את הדין (פ"ט ה"ט) שאין חזרת הש"ץ בערבית, מבאר הרמב"ם שהטעם הוא לפי שאין ערבית חובה, לפיכך אם יחזור הש"ץ את התפילה תהינה ברכותיו לבטלה, שהרי אין מי שהתחייב בתפילה שצריך עכשיו הש"ץ להוציא. הרי שלפי הרמב"ם על אף שקיבלו עליה חובה אבל החפצא של התפילה נשארה בעצם רשות. האדם מחוייב להתפלל מצד סיבה חיזונית, אבל הוא אינו מחוייב בעצם התפילה, ולכן עצם התפילה נקראת אצלו רשות, וממילא א"א להוציא אותו. מי שמחוייב בדבר מחמת שבועה, אינו מחוייב בעצם הדבר. למשל על הצד שנשים פטורות מברכת המזון, ואשה נשבעה לחייב את עצמה, לכאורה לא יוכל גבר להוציא אותה ידי חובה בברכת המזון, אלא תצטרך לברך בעצמה. משא"כ גבר יכול לפטור גבר כי שניהם מחוייבים בעצם לברך ברכת המזון, ועי"ש בדברי הגר"ח.

להתפלל ערבית דליל שבת קודם השקיעה ודעת המגן אברהם

[*] מצינו דין נוסף ברמב"ם (פ"ג ה"ז) על יסוד זה שתפילת ערבית רשות. דהיינו, שמותר להתפלל ערבית דליל שבת ביום קודם שקיעת החמה, וה"ה ערבית דמוצ"ש מותר להתפלל בשבת, לפי שתפילת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה. אבל אם התפלל שחרית או מנחה שלא בזמנה אינו יוצא ידי חובתו. והנה לכאורה צריך ביאור בדברי הרמב"ם, מדוע אם תפילת ערבית היא בעצם רשות אפשר להקדים את התפילה לקודם זמנה. והרי למעשה קבלנו אותה כחובה, וא"כ השתא לכאורה דינה ככל דין תפילת חובה שיש להתפלל בזמנה. והנה המגן אברהם (סי' רס"ז סק"א) מבאר שהסברא שמותר להקדים את תפילת ליל שבת לבעוד יום, כפי שנפסק בשו"ע שם, היא משום שתפילת ערבית נתקנה כנגד אברים ופדרים, ובשבת אסור ליתן על גבי המזבח להקטירן. לכן כמו שמקדימים אברים ופדרים מבעוד יום, ה"ה ערבית. והנה ר"י עמדין במור וקציעה תמה על המג"א, הרי מה שערבית נתקן כנגד אברים ופדרים היינו זמן עיכולם, ולא זמן העלתם, וזמן עיכולם הוא בלילה אפילו בשבת. ואמנם לשון הירושלמי (ברכות פ"ד ה"א דף כ"ט ב') "קבעו אותה [את תפילת ערבית] כנגד איכול אברים ופדרים שהיו מתאכלין על גבי המזבח כל הלילה", משמע כמור וקציעה. וכן לשון הרמב"ם בהלכות תפילה (פ"א ה"ו) משמע כוותיה. מאידך לשון התוספתא (ברכות פ"ג אות א') "אברין ופדרין קרבין והולכין כל הלילה", משמע כמג"א. ולשון הבבלי (ברכות כ"ו ב') היא מעורבת, וקשה לדייק. אבל רש"י שם (ד"ה ופדרים), כותב לשון "קרבין", כמג"א, וכן דייק ברש"י הפמ"ג על המג"א. וכן לשון התוס' ביומא "אברים ופדרים שמעלן ומקטירן כל הלילה". משמע כמג"א. ולמעשה התוס' מוכרחים ללמוד כן, שהרי לדעתם שיש מצוה בתפילת ערבית למרות שאינה חובה, הם למדין זאת מאברים ופדרים, וברור שבאלו המצוה היא בהעלאתן, דעיכולן בא ממילא.

חמישה שלבים בגדרי התפילה

[יא] והנה הבאנו ראיות לסברת המגן אברהם, וזה יכול לישב את שיטת הרמב"ם לענין ליל שבת. אבל הרמב"ם פוסק שערבית דמוצ"ש ג"כ אפשר להתפלל מבעוד יום. ומה נאמר שם. ובאמת הכסף משנה על המקום כותב שלמעשה לדעת הרמב"ם כל יום יכול להתפלל ערבית לפני השקיעה, ולא דוקא ע"ש או מוצ"ש, אלא הרמב"ם נקט את לשון הגמרא (כ"ז ב'). וכוותיה מסתבר, שהרי סברת הרמב"ם היא משום שתפילת ערבית רשות, וזה שייך בכל יום. אם כן מה שצריך להבין הוא כיצד מקשר הרמב"ם ענין שערבית היא רשות לענין הקדמת זמן תפילתה. כדי לבאר זאת יש להקדים ולהתבונן בשורשי התפילה. מצינו כמה ילפותות בכך, תפילות אבות תיקנום, תפילות כנגד תמידין תיקנום. ועוד שואלת הגמרא (ל"א א'), יכול יתפלל האדם כל היום כולו. ודוחה הגמרא, שלמדנו מדניאל (ו' י"א) להתפלל לא יותר מג' פעמים ביום בתורת חובה, אע"פ שדניאל הוה מפיש ברחמי טובא על הגלות (מהרש"א). שואלת הגמרא, שמא יתפלל אדם כל הג' תפילות אחד אחר השני בשעה אחת. דוחה הגמרא, דהפסוק בתהלים מלמד שיש להתפלל ערב ובקר וצהרים (עי' לעיל שיש שדרשו פסוק זה לענין עצם ג' תפילות ביום, וצ"ע). הרי שמבואר כאן שישנם חמישה שלבים בגדרי התפילה. הדין הראשון הוא מצוה דאורייתא להתפלל בכל יום (לדעת הרמב"ם). הדין השני הוא להתפלל ג' תפילות בכל יום, כי כך תקנו האבות. הדין השלישי הוא לא להתפלל יותר מג' תפילות, ולפיכך אסור להתפלל כל היום בתורת חובה, וזה ילפינן מדניאל. הדין הרביעי שזמני התפילה בכללותם הם ערב ובקר וצהרים, ואין להתפלל כולן בשעה אחת, וזה ילפינן מהפסוק בתהלים. הדין החמישי הוא קביעת זמני התפילות בפרטות, וזה ילפינן מתמידין.

דין תשלומין מצד חובת ג' תפילות ביום שקיבלו עליהם

[יב] והנה תפילת ערבית למד"א שהיא רשות וקיבלו עליהם כחובה, יש להבין מה קיבלו כחובה. הנה יש את החפצא

דתפילה שהיא מצד עצמה חובה, לפי הרמב"ם מדאורייתא, ומדרבנן בשחרית ובמנחה. מלבד זאת קיבלו עליהם ישראל כחובה מצד הגברא להתפלל ג' פעמים ביום. והנה במה שהגמרא אומרת שנעילה יפטור את ערבית צריך להבין מהו המושג שתפילה תפטור תפילה. מה ענין נעילה לערבית שהאחד יפטור את השני. וכי לולב יפטור ערבה. והרי מחויב להתפלל גם ערבית וגם נעילה. אלא התשובה היא שישראל קיבלו עליהם להתפלל ג' תפילות ביום, ומצד זה בלבד תפילה אחת יכולה לפטור את חברתה, אפילו שאינם ממין אחד. ולפיכך א"א שתפילה תפטור חברתה רק במעריב. ואף למד"א תפילת ערבית חובה אין גדר חובתה ממש כשחרית ומנחה, אלא חובה מדין ג' תפילות ולא מדין מעריב שבו. אילו החיוב להתפלל ערבית היה מצד החפצא של התפילה, לא היה שייך שנעילה תפטור את ערבית. דומיא להכי, כאשר הגמרא אומרת, לא התפלל ערבית, יתפלל שחרית שתיים. הרי ברור שמצד החפצא של התפילה, כאשר מתפלל שחרית שתיים, אין החפצא של התפילה השניה בשחרית חפצא דתפילת ערבית. אלא על כרחך שיש כאן שני דינים. החפצא של התפילה הראשונה בשחרית היא חפצא של תפילת שחרית. אבל התפילה השניה בשחרית באה מדין ג' תפילות ביום, ואינה לא חפצא דתפילת שחרית ולא חפצא דתפילת ערבית. כלומר את תפילת הערבית שלא התפלל הוא הפסיד. אבל את הדין של ג' תפילות ביום הוא לא הפסיד. יתר על כן, מי שלא התפלל מנחה, יתפלל ערבית שתיים. איך יתפלל ערבית שתיים, הרי הערבית הוא שייך ליום המחרת. מבואר כאן שדין ג' תפילות ביום, אינו בדוקא באותו יום, אלא דין ג' תפילות פירושו שהיום מחייב ג' תפילות, וגם אם השלמת החסר תהיה בלילה, אין בכך כלום (בדיעבד כמובן). כי אחרת איך אפשר להשלים מנחה בערבית. הרי שם מנחה אין בערבית, וכן השם של היום כבר התחלף בלילה. אמנם את תפילת מנחה הפסיד. ועל דרך זה, כאשר האדם לא התפלל שחרית והתפלל מנחה פעמיים. הכיצד, הרי אין זה זמן תפילת שחרית לכ"ע. אלא אה"נ הוא לא יקבל שכר של תפילה בזמנה. הוא גם לא יקבל שכר של שחרית. הדבר היחידי שהוא לא הפסיד זה הדין של שלש תפילות ביום. לכן גם תפילה יכולה לפטור חברתה מאותה סברא.

מדוע מותר לכתחילה להתפלל ערבית מבעוד יום

[יג] נחזור עתה לשאלה איך יכול אדם לדעת הרמב"ם (אליבא הכס"מ) לכתחילה להתפלל ערבית מבעוד יום. ברור שיסוד הדבר הוא בכך שתפילת ערבית קבלו עליהם כחובה לא לענין החפצא של תפילה כשחרית ומנחה, אלא לענין הדין של ג' תפילות ביום. ומצד הדין של ג' תפילות ביום, כבר ראינו שלענין תשלומין אין חובה שהג' תפילות תהיינה באותו יום, אלא רק שהיום מחייב ג' תפילות. וישנו גם הדין השלישי שמחלוקת חכמים ורבי יהודה בעד מתי מתפללים מנחה, לא הוכרעה, ודעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד (כ"ז א', ועי' ברמב"ם פ"ג ה"ד). וא"כ לר' יהודה מפלג מנחה אפשר כבר להתפלל ערבית. לכן בשילוב ג' דינים אלה אפשר להבין כיצד שייך להתפלל ערבית מבעוד יום לכתחילה. אבל לא לפני פלג מנחה, דלפני פלג מנחה אינו זמן ערבית אפילו לר' יהודה. ולמרות שערבית נתקן כנגד איברים ופדרים, הרי זמן אלה מתחיל אפילו לפני זמן פלג מנחה, ולכן אף לרבנן בעצם זהו זמן ראוי. אמנם אם זמן איברים ופדרים היה בדוקא אחר שקיעה, אזי א"א היה להתפלל לפני שקיעה. אבל אזי גם לא היתה התחלה לשיטת ר' יהודה שזמן ערבית מפלג מנחה. והנה יש להתבונן בעוד נקודה. בארנו שמה שקבלו עליהם כחובה הוא ג' תפילות ביום. וצריך להוסיף שבכל ג' התפילות הללו, מטבע התפילה אינו מעב. דאחרת לא היה שייך להשלים מנחה דשבת בערבית דמוצ"ש, ולא היה שייך שנעילה תפטור ערבית דמוצאי יו"כ. כלומר ישנם ב' דינים. תפילה, ומטבע התפילה. ואף אם לא קיים דין מטבע התפילה, עדיין קיים דין תפילה. אולם בודאי שלכתחילה צריך לקיים הן את דין התפילה והן את דין מטבע התפילה. למעשה יסוד זה נכון גם למד"א תפילת ערבית חובה. כל ההבדל הוא שלמד"א ערבית רשות קבלו עליהם ג' תפילות ביום, בעוד שלמד"א ערבית חובה, לא קבלו עליהם אלא כך תקנו חכמים מעיקרא. אמנם לכאורה לענין להתפלל ערבית מבעוד יום, למד"א ערבית חובה זה יהיה מותר רק בדיעבד, כי לכתחילה יש דין זמן, וצ"ע.

יסוד הגר"ח בבה"ג מתאים יותר לריטב"א מאשר לתוס'

[יד] והנה לעיל הבאנו שתי שיטות מדוע למ"ד תיקנו ערבית כנגד איברים ופדרים - ערבית היא רשות. שיטת התוס' ודעימיה שאיברים ופדרים הם רק מצוה אבל אינם מעכבים לכפרה, ושיטת הריטב"א ודעימיה שפעמים אין בכלל איברים ופדרים בלילה כי נתעכלו כבר מבעוד יום. והנה לפי סברת הגר"ח בבה"ג, מצד החפצא תפילת ערבית היא רשות. ולכאורה זה מתאים יותר לסברת הריטב"א מאשר לסברת התוס'. דלהריטב"א, האיברים ופדרים אין הכרח כלל להקריבם בלילה, ופעמים כולם מוקריבים מבעוד יום, ולפיכך עצם החפצא דערבית הוא רשות. משא"כ לתוס' ודעימיה, תפילת ערבית היא כנגד המצוה להקריב איברים ופדרים, אלא שאין הקרבתן מעכבת, ולכך תפילת ערבית אינה מעכבת אלא נדחית מפני מצוה אחרת. א"כ ערבית בעצם החפצא אינו ממש רשות אלא מצוה. וא"כ זה פחות מתאים ליסוד של הגר"ח.

ערבית דליל שבת חובה ולא רשות

[טו] הנה בתקוני זוהר (תיקון ה' דף כ' א', ועי' בניצוצי זוהר שם אות כ"ו) משמע דעל אף שתפילת ערבית היא רשות בימות החול, אבל תפילת ערבית בשבת היא חובה. וכן כתב היעב"ץ (במור וקציעה סי' רס"ח, ובסידורו הלכות תפילת ליל שבת אות ו', והובאה שיטתו בשע"ת סי' רס"ח וסי' תקפ"ב), וכן טען בשו"ת שואל ומשיב (ח"ג מה"ת סי' ג', ח"ד מה"ת סי' מ"ד). ועי' בשבת (כ"ד ב' וברש"י ד"ה יום), שמשמע לא כך. ועומק הדבר, שכתוב בתק"ז הנ"ל, שתפילת ערבית שיעקב תיקן היתה בעצם חובה לפי מדרגתו, אבל אצל מי שאינו במדרגתו של יעקב, התפילה נעשית רשות. לכן שבת קדש היא במדרגה עליונה יותר אז התפילה באמת הופכת להיות חובה. לפי זה היסוד של האביעזרי מאיר. החפצא של תפילת ערבית היא בעצם חובה אלא שהאדם כיון שלא נמצא במדרגה הראויה, אצלו זה הופך להיות רשות.

- [ויצא] 1]

Source: <https://bilvavi.net/shiur/ויצאתפילתערביתרשות/007-סוגיותבפרשה-007>

Links

[1] <https://bilvavi.net/vayetzei>